

KS. RYSZARD KAMINSKI

PARAFIA WSPÓLNOTĄ I INSTYTUCJĄ ASPEKT HISTORYCZNY

Refleksją nad parafią powinna uwzględniać aspekt historyczny, gdyż funkcjonowanie parafii współczesnej jest jej spuścizną historyczną. Opracowanie historycznego aspektu dotyczy tak powstania systemu parafialnego, jak również długiej drogi historycznych przeobrażeń parafii. Opracowanie takie umożliwi — jak się wydaje — lepsze zrozumienie funkcjonowania parafii współczesnej oraz rzuci nieco światła na jej rozwój w przyszłości.

1. POWSTANIE PARAFII

Parafia nie jest instytucją z ustanowienia Bożego, ale wytworem Kościoła historycznego. Została ona powołana w określonych warunkach historycznych i podlega dziejowym przemianom¹. W przypadku parafii nic nie jest trwałe, z wyjątkiem jej celu teologicznego².

Istnieją różne opinie na temat powstawania parafii³. Wszystkie funkcje, jakie spełniała parafia, były realizowane przez pierwotną gminę chrześcijańską⁴, która stanowiła ramy życia kościelnego w pierwotnym Kościele. Uważa się je za pierwotny wzór późniejszych parafii⁵. Nie były to jednak parafie w dzisiejszym znaczeniu, gdyż na ich czele stał biskup, a nie prezbiter⁶.

¹ O. Schreuder. *Die kirchengemeinde: Typen und Leitbilder*. W: *Gemeinde von morgen*. Hg. O. Betz. München 1969 s. 57.

² D. Szabo. *La paroisse dans la structure écologique de la ville*. W: *Paroisses urbaines — paroisses rurales*. 5e Conference Internationale de sociologie religieuse. Tournai 1958 s. 27.

³ J. Majka. *Socjologia parafii*. Lublin 1971 s. 27.

⁴ Chodzi tu o posługę słowa, kult eucharystyczny i troskę duszpasterską.

⁵ Por. C. Floristan. *La parrocchia comunità eucaristica*. Brescia 1968 s. 28 n.

⁶ Zob. A. L. Szafrański. *W poszukiwaniu pełnego obrazu parafii*. RTK 12:1965 s. 35 (stosowane skróty są zgodne z *Wykazem skrótów* zamieszczonym w pierwszym tomie *Encyklopedii Katolickiej* (Lublin 1973 s. 8⁺-44⁺)).

Chrześcijaństwo szerzyło się najpierw w miastach⁷. Chrześcijanie pierwszych wieków tworzyli wspólnoty w granicach miasta. Stąd w Kościele pierwotnym parafia i diecezja utożsamiały się ze sobą⁸. Kościół biskupi był jedynym ośrodkiem kultu w mieście. Wokół biskupa gromadzili się duchowni różnych stopni, spełniając posługę w bezpośredniej zależności od niego. Kościół w organizowaniu zgromadzeń wiernych odwoływał się do systemu osobowego⁹.

W pierwotnym Kościele można mówić o pewnej różnorodności gmin i przynależności do nich. Istniało kilka rodzajów organizacji, adaptowanych do potrzeb, wyłaniających się w czasie ich rozwoju.

Gminy chrześcijańskie rozwijające się w społeczności judaistycznej opierały swój ustrój na istniejącej instytucji „starszych”¹⁰. Prezbiterzy mieli w tych wspólnotach pewne funkcje porządkowe, a wolne działanie jednostek i całej gminy było dowartościowane¹¹.

Działalność gmin w środowisku hellenistycznym wyglądała odmiennie. Były one pod silnym oddziaływaniem św. Pawła¹². Bardziej w nich niż w gminach judeo-chrześcijańskich był doceniany element charyzmatyczny. Gmina chrześcijańska w tym środowisku była przede wszystkim wspólnotą charyzmatyczną różnych darów i służb. Charyzmaty Ducha Świętego poprzez miłość i wzajemną służbę ukierunkowane były na budowanie wspólnoty. O przynależności do tych gmin decydował element charyzmatyczny i osobisty wybór¹³.

Punktem wyjścia i ośrodkiem życia poszczególnych wspólnot było zmartwychwstanie Chrystusa. Cechami wyróżniającymi członków gminy, a zarazem określającymi przynależność do niej, był chrzest i przyjęcie darów Ducha Świętego, Eucharystia, wspólnota wszystkich oraz udzielanie wzajemnej pomocy¹⁴. Kościół miał świadomość, że nawet w tym, co jest w nim instytucjonalne, jest on charyzmatycz-

⁷ Działo się to głównie z dwu przyczyn: ludność wiejska na Wschodzie była stosunkowo nieliczna, całe życie koncentrowało się w miastach. Miasta ponadto miały żywy wzajemny kontakt i dlatego z nich docierała ewangelizacja do wsi. Zob. J. G a u d e m e t. *La paroisse au moyen age*. RHEF 63:1973 nr 162 s. 6; B. T o n n a. *Sociologia nella pastorale della parrocchia e della diocesi*. Roma 1969 s. 180.

⁸ C. G e r e s t. *Aux origines de la paroisse*: LeV 25:1975 nr 123 s. 52; W. S e s t o n. *Note sur les origines des paroisses rurales*. RHPR 15:1935 s. 243-254.

⁹ Zob. J. P o p o t, D. A i m e - A z a m. *La paroisse*. Paris 1965 s. 41.

¹⁰ Zob. H. H o l s t e i n. *U początków wspólnoty chrześcijańskiej*. Warszawa 1981 s. 101.

¹¹ Zob. G. H a s e n h ü t t l. *Charisma — Ordnungsprinzip der Kirche*. Freiburg-Basel-Wien 1969 s. 55.

¹² Zob. J. H a i n z. *Strukturen paulinischer Gemeintheologie und Gemeindeordnung Regensburg 1972*; R. S c h n a c k e n b u r g. *Ortsgemeinde und Kirche Gottes im ersten Korintherbrief*. W: *Ortsgemeinde — Weltkirche*. Hg. H. Fleckenstein u.a. Würzburg 1973 s. 32-47.

¹³ Zob. K. K e r t e l e g e. *Gemeinde und Amt im Neuen Testament*. München 1972 s. 109-112; H. S c h ü r m a n n. *Kirche als offenes System*. „Internationale Katholische Zeitschrift” 1:1972 s. 314-316.

¹⁴ P. D i a s. *Kirche. In der Schrift und im 2. Jahrhundert*. W: *Handbuch der Dogmengeschichte*. Hg. M. Schmaus u. a. Bd. 3. Freiburg-Basel-Wien 1974 s. 38.

ny¹⁵. Tak w całym Kościele, jak w poszczególnej gminie¹⁶ urzeczywistnia się *ekklesia tou Theu* – wspólnota ustanowiona przez Boga z tych, którzy wierzą, świadczą o tej wierze i zgodnie z wiarą postępują¹⁷.

Istniejące gminy w okresie poapostolskim utrzymywały między sobą, o ile warunki na to pozwalały, ścisłe związki. Ale i w tych wspólnotach ujawniły się wewnętrzne trudności: powstawały spory, odczuwano wpływy gnostyckie itd. W takiej sytuacji powstały w gminach tendencje porządkujące, podkreślano znaczenie strukturalizacji i posługiwania zogniskowanego wokół instytucji prezbiteratu¹⁸. Szczególną rolę w instytucjonalnym rozwoju grup odchodzących stopniowo od porządku charyzmatycznego odgrywały urzędy. Przede wszystkim biskupom i prezbiterom przypadało w udziale strzeżenie ciągłości wiary i ustalonego ładu¹⁹. Sytuacja zmieniła się wyraźnie od czasu św. Ignacego Antiocheńskiego, w którego pismach występuje już dobitnie trzystopniowa hierarchizacja posługiwania: prezbiterat, episkopat, diakonat²⁰. Biskup jest kierującym i jednoczącym elementem wspólnoty, znakiem jedności, która znajduje swój szczególny wyraz w obchodzie Eucharystii²¹. Na podstawie pism męczennika nie można jasno stwierdzić, jakie szczegółowe zadania przypadały biskupom²², a jakie prezbiterom i diakonom²³. Można jednak odnotować w tym czasie przejście od kolegialnego kierownictwa gmin przez biskupów i prezbiterów do monarchicznej zasady zarządzania przez jednego biskupa. W rozwoju ustroju gminy występuje dążenie do silniejszego podkreślenia jedności w wielości, urzędu w stosunku do charyzmatu²⁴.

W wieku III dokonała się dalsza rozbudowa ustroju gminy według modelu opisanego przez św. Ignacego Antiocheńskiego²⁵. Znamienne dla tej fazy dziejów gmi-

¹⁵ Holstein, jw. s. 76.

¹⁶ W listach św. Pawła i w *Dziejach Apostolskich* pojęcie „ecclesia” obejmuje tak pojedyncze gminy, jak i cały Kościół. Zob. H. Schürmann. *Ursprung und Gestalt. Erörterungen und Besinnungen zum Neuen Testament*. Düsseldorf 1970 s. 61-73.

¹⁷ H. Wieh. *Konzil und Gemeinde. Eine systematisch-theologische Untersuchung zum Gemeindeverständnis des Zweiten Vatikanischen Konzils in pastoraler Absicht*. Frankfurt am Main 1978 s. 10.

¹⁸ Zob. E. Käsemann. *Amt und Gemeinde in Neuen Testament*. W: *Exegetische Versuche und Besinnungen*, Hg. E. Käsemann. Bd. 1. 2. Aufl. Göttingen 1965 s. 109-134; Holstein, jw. s. 69-70.

¹⁹ Zob. H. Conzelmann. *Geschichte des Christentums*. 2. Aufl. Göttingen 1971 s. 100.

²⁰ Holstein, jw. s. 10L.

²¹ Zob. Wieh, jw. s. 11; P. Stockmeier. *Gemeinde in frühen Christentum. Geschichtliche Hinweise zu Strukturen und Modellen*. W: *Neue Gemeindemodelle*. Hg. N. Hepp. Wien-Freiburg-Basel 1971 s. 26.

²² Holstein, jw. s. 70.

²³ Zob. E. Schweizer. *Gemeinde und Gemeindeordnung im Neuen Testament*. Zürich 1959 s. 139-141; H. Müller. *Zum Verhältnis zwischen Episkopat und Presbiterat im Zweiten Vatikanischen Konzil*. Wien 1971 s. 37.

²⁴ Dias, jw. s. 120-127; Holstein, jw. s. 74-76.

²⁵ P. Ch. Camelot. *Die Lehre von der Kirche – Väterzeit bis ausschließlich Augustinus*. W: *Handbuch der Dogmengeschichte*. Hg. M. Schmaus. Bd. 3. Freiburg-Basel-Wien 1970 s. 7-10, 18-26.

ny jest umocnienie w niej stanowiska biskupa, który stał się przywódcą rozciągającym swą władzę na wszystkie przejawy jej życia. On głosił wiarę przez przepowiadanie słowa, czuwał nad jej czystością oraz sprawowaniem liturgii, szczególnie chrztu i Eucharystii. Biskup był także strażnikiem dyscypliny kościelnej, odpowiedzialnym za zachowanie ideałów życia chrześcijańskiego przez całą gminę²⁶. Biskupowi podlegało kolegium prezbiterów i diakonów. Coraz wyraźniej zarysowuje się też rozróżnienie między duchownymi a świeckimi²⁷. Świeccy byli nadal współodpowiedzialni za gminę, o czym świadczy między innymi udział całej gminy w wyborze biskupa. Biskup był przedstawicielem jedności miejscowego Kościoła, on też reprezentował dążenia gminy w stosunku do innych gmin biskupich. Wspólnota gmin biskupich ukazywała się we wzajemnych kontaktach biskupów oraz w zgromadzeniach synodalnych, które były wyrazem troski o kościelną naukę i dyscyplinę²⁸.

Mimo prześladowań liczba chrześcijan wciąż rosła. W dużych miastach, a szczególnie w Rzymie i Aleksandrii, jedyne miejsce kultu, którym była katedra biskupia, stało się niewystarczające. Już za papieża Ewarysta były w Rzymie miejsca kultu zwane *tituli*²⁹. Przy końcu III wieku liczba ich wynosiła 25. Nie ma danych odnośnie do Mediolanu i Kartaginy³⁰.

Z podziałem Rzymu na *tituli* wiąże się przypisanie prezbiterów do poszczególnych miejsc i udzielanie im uprawnień do sprawowania Eucharystii, przepowiadania słowa Bożego, udzielanie chrztu św., sakramentu pokuty itp. W fakcie istnienia *tituli* dopatrują się niektórzy początku tworzenia się systemu parafialnego. Paralelnie do rozwoju *tituli* powstawały i rozwijały się w Rzymie inne miejsca spotkań, zwane katakumbami³¹.

Zywotność Kościoła w pierwszych trzech wiekach i pełna identyfikacja chrześcijan miała uzasadnienie w fakcie dysponowania mikrostrukturami, które pozwalały uczestniczyć w pełni życia wspólnoty kościelnej. Kościół był organizowany w małych wspólnotach, gdzie poczucie przynależności religijnej było wzmocnione przez świadomość prześladowanej mniejszości. Struktury te ułatwiały rozwój intensywny

²⁶ W. M. P l ö c h l. *Geschichte des Kirchenrechts*. Bd. 2. Wien-München 1953 s. 52.

²⁷ H. von C a m p e n h a u s e n. *Kirchliches Amt und geistliche Vollmacht in den ersten drei Jahrhunderten*. 2.Aufl. Tübingen 1963 s. 296.

²⁸ C a m e l o t, jw. s. 27-30.

²⁹ Zob. V. M o n a c h i n o. *La cura pastorale a Milano. Cartagina e Roma nel secolo IV* Romae 1947 s. 408-411.

³⁰ Według V. Monachina w Kartaginie i Mediolanie w IV wieku liturgię odprawiano tylko w jednej bazylice. Praktyka taka przynosiła korzyść w postaci budowania jedności wiernych z biskupem. Stroną ujemną tej praktyki była niedogodność uczestniczenia, a nawet absencja w liturgii eucharystycznej wielu osób, które w innych warunkach mogłyby uczestniczyć w liturgii. Jedna bazylika, nawet duża, nie mogła pomieścić wszystkich jednocześnie (jw. s. 408).

³¹ P o p o t, A i m e - A z a n, jw. s. 41-42.

nych więzi wewnątrzspółnotowych o charakterze afektywnym, a jednocześnie o wysokim stopniu aktywności i uczestnictwa. Były to wspólnoty czysto eklezjalne, postawione w kontekście konfrontacji ze społecznością pogańską.

Przynależność do grup chrześcijańskich w tym okresie oparta była na zasadzie personalnej, podyktowanej osobistym wyborem. Życie chrześcijan wystawione było na próbę i dlatego Kościół w obawie przed odstępstwem z dużą rozważą przyjmował kandydatów³². Nauczaniu podstawowych prawd wiary i moralności towarzyszyła praktyka konsekwentnego życia chrześcijańskiego: ortodoksja i ortopraktyka szły w parze, nigdy nie występowała jedna bez drugiej.

Wspólnota chrześcijańska w tym okresie nie stanowiła jednolitej masy. Ukazywała wielkie bogactwo i uderzające zróżnicowanie między tymi, którzy uczestniczyli w pełnym życiu wspólnoty, a tymi, którzy byli włączeni we wspólnotę tylko częściowo, jak np. katechumeni, osoby odbywające pokutę, zatwardziali grzesznicy, heretycy³³.

Po edyktie mediolańskim (313 r.) zmieniły się warunki zewnętrzne. Wielkie masy ludzi prosiły o włączenie ich do Kościoła. Pozostawało więc sprawą otwartą, jak przygotować masy ludzi przechodzących na stronę Kościoła, aby ich nawrócenie nie było powierzchowne. Służyć temu miała inicjacja chrześcijańska i instytucja katechumenatu, które były już praktykowane w okresie prześladowań³⁴. Nie tylko jednak dorośli przyjmowali chrzest; wchodzić zaczęła też w użycie praktyka chrztu dzieci. Jednocześnie odnotować można wypadki pozostawiania przez długi czas w katechumenacie i odwlekanie chrztu św. na czas nie określony, czasem nawet aż do śmierci³⁵.

Zdaniem Vinzenzy Monachina miejscem, w którym duszpasterstwo było lepiej zorganizowane niż w innych znacznych miastach cesarstwa, był Rzym³⁶. Duża liczba bazylik rzymskich i korzystne ich rozmieszczenie³⁷ ułatwiało wiernym systematyczne korzystanie z liturgii niedzielnej³⁸. Uczestnictwo we mszy św. niedzielnej osiągnęło specjalną rangę między innymi dlatego, że było z nią związane przepowiadanie słowa Bożego, wzywające wiernych do przyjęcia Bożej prawdy i postępu w poznawaniu nauki chrześcijańskiej. W zależności od uwarunkowań lokalnych przepowiadanie słowa Bożego było zarezerwowane biskupowi (np. w Mediolanie)

³² Zob. O r y g e n e s, *Contra Celsum* III. 51. PG 11, 987.

³³ J. E v e n o n, *Appartenance et appartenance à l'Eglise*. Cat 1:1979 nr 70 s. 31-32.

³⁴ Istotne elementy inicjacji chrześcijańskiej były te same w Rzymie, Mediolanie i Kartaginie. Przygotowanie intelektualne kandydata, na które składała się katecheza dogmatyczna i moralna, było prowadzone w Kartaginie i w Mediolanie przez biskupa, natomiast w Rzymie było powierzane przebiterom poszczególnych *tituli* (M o n a c h i n o, jw. s. 408).

³⁵ Tamże s. 413.

³⁶ Tamże s. 407.

³⁷ Tamże s. 408-409.

³⁸ Tamże s. 407-408.

lub jego prezbiterom, którzy głosili Bożą prawdę po otrzymaniu autoryzacji biskupa (np. w Kartaginie)³⁹. Poza niedzielą i świętami sprawowano także Eucharystię w dni powszednie. Miało to jednak znacznie mniejsze znaczenie duszpasterskie. Wielki post był okresem wzmożonej działalności duszpasterskiej, skierowanej nie tylko na katechumenów, aby przygotować ich na przyjęcie chrztu św., ale także na wszystkich ochrzczonych, aby przez sakrament pokuty przygotować ich do obchodu Paschy. Bardzo uroczysto obchodzono *vigiliae nocturnae* i *stationes*⁴⁰.

W obrębie gmin biskupich, które z biegiem czasu stawały się coraz większe wskutek działalności misyjnej, w IV wieku nastąpiła istotna zmiana. Kościół stawał się coraz bardziej Kościołem ludu; z miast, które były pierwszymi ośrodkami ewangelizacyjnymi, rozszerzał się na rejony wiejskie. Z chrystianizacją wsi łączy się problem tzw. chorepiskopatu⁴¹. Nie był on rozumiany w sposób jednoznaczny w całym Kościele, i to zarówno gdy chodzi o zakres władzy, jak i formy organizacyjne. Uprawnienia biskupów wiejskich były mniejsze niż biskupów miejskich, ale większe niż diakonów i prezbiterów. Byli oni w istocie łącznikami biskupów z duchowieństwem⁴². Jednym z podstawowych zadań biskupów wiejskich na Wschodzie była opieka nad biednymi, wizytowanie diakonów i prezbiterów, spełnianie funkcji pomocniczych przy biskupie miejskim oraz udział w celebracji biskupiej⁴³.

Nie ma jednomyślności co do określenia związku pomiędzy genezą parafii wiejskich a chorepiskopatem. Niektórzy autorzy uważają, że obok kościołów miejskich, które wówczas nosiły nazwę *paroikia*, powstały również parafie wiejskie, w których rezydowali biskupi wiejscy⁴⁴. Inni opowiadają się za poglądem, że między chorepiskopatem a powstaniem parafii wiejskich, zwłaszcza instytucji proboszczów, nie ma bezpośredniego związku⁴⁵. Ks. Józef Majka jest zdania, że bliższa analiza ówczesnych stosunków oraz dokumentów dotyczących biskupów wiejskich sugeruje, iż opinia wskazująca na brak bezpośredniego związku jest bardziej uzasadniona⁴⁶.

Ramy życia kościelnego w społeczności antycznej stanowiła wspólnota uformowana wokół biskupa. Jej rozwój od gminy do diecezji — której centrum stanowiła gmina miejska, kierowana przez biskupa i otoczona mniej lub więcej samodziel-

³⁹ Tamże s. 409.

⁴⁰ Kult stanowił ważny element duszpasterstwa i dlatego otaczano dużą troską organizację i sprawowanie liturgii. Panowało przekonanie, że kult jest manifestacją żywotności chrześcijańskiej i służy rozwojowi wiary i pobożności wiernych.

⁴¹ Majka, jw. s. 28-29.

⁴² P. W. Croce. *Storia della parrocchia*. W: *La parrocchia dalla teologia alla prassi*. Ed. H. Rahner. Roma 1965 s. 23.

⁴³ Majka, jw. s. 29.

⁴⁴ Zob. J. Umiński. *Historia Kościoła*. T. 1. Opole 1958 s. 65 n.

⁴⁵ C. Noppel. *Die neue Pfarre*. Freiburg im Br. 1929 s. 19.

⁴⁶ Jw. s. 28.

nymi gminami wiejskimi — postępował w poszczególnych częściach cesarstwa rzymskiego nierównomiernie⁴⁷. Potwierdzają to różne postanowienia synodalne i zarządzenia papieskie⁴⁸.

Genezy parafii nie można wiązać z postanowieniami soboru, dekretami papieskimi czy synodalnymi. Powstanie parafii jest raczej dziełem spontanicznym, aktem o wymiarze lokalnym. Parafie nie powstawały we wszystkich diecezjach jednocześnie, a organizacja parafialna rozwijała się powoli w ciągu wieków. Powstanie parafii związane było z rozwojem wsi i potrzebą ewangelizacji jej ludności⁴⁹. Z tym związane jest rozróżnienie między powstawaniem parafii wiejskich i miejskich⁵⁰.

a) Powstanie parafii wiejskich

Biskupi miejscy, by nie tworzyć innych stolic biskupich, zakładali po wsiach ośrodki misyjne⁵¹. Wymienia się trzy rodzaje osiedli, w których na Zachodzie powstawały kościoły: *vivi, castra* i *villae*⁵². Jak stwierdza Imbart de la Tour kościoły budowane w *villa* były przeważnie kościołami własnymi (*ecclesiae propriae*), natomiast w *vici* i *castra* powstawały przeważnie kościoły publiczne⁵³. Kościoły były budowane przez biskupów, monarchów i wielkich właścicieli w ich własnych dobrach oraz przez zakony, a niekiedy przez społeczność wiejską⁵⁴. Rozmieszczenie kościołów nie było równomierne. O wyborze miejsca pod budowę kościoła na wsi decydowały względy geograficzne, społeczne i religijne⁵⁵, odległość od kościoła miejskiego, liczba kleru i wiernych oraz środki utrzymania.

Nie ma jednomyślności w sprawie początków chrystianizacji wsi. J. Popot i D. Aime-Azam uważają, że proces ten zaczął się w II wieku⁵⁶, C. G. Gerest, że

⁴⁷ Zob. H. E. F e i n e. *Kirchliche Rechtsgeschichte. Die katholische Kirche*. 4. Aufl. Köln-Graz 1964 s. 97-100; S. Z o r e l l i. *Die Entwicklung des Parochialsystems bis zum Ende der Karolingerzeit*. AKKR 1902 s. 74-98; C r o c e, jw. s. 21-27.

⁴⁸ H. A. B i e d e m a n n. *Die Synoden des 4 und 5 Jahrhunderts und das orthodoxe Verständnis der Ortskirche*. W: *Ortskirche-eltkirche*. Festgabe J. Kard. Döpfner. Hg. H. Fleckenstein. Würzburg 1937 s. 284-303.

⁴⁹ R. K a m i ń s k i. *Ewangelizacja w parafii*. CzST 4:1976 s. 110-111; E. V o o s e n. *Origines des paroisses: causes ou occasions*. „Revue diocésaines de Namur” 1:1959 s. 56.

⁵⁰ G a u d e m e t, jw. s. 7; J. F r i s q u e. *La paroisse centre d'evangelisation*. W: *La paroisse se cherche*. Bruges 1963 s. 145-146.

⁵¹ G. H. P i n c k e r s. *Eglise locale et evangelisation*. W: *La paroisse se cherche* s. 99-102.

⁵² V. I m b a r t d e l a T o u r. *Les paroisses rurales du 4e au 11e siecle*. 2. éd. Paris 1979 s. 27-29.

⁵³ M a j k a, jw. s. 31.

⁵⁴ G a u d e m e t, jw. s. 8; J. F. L e m a r i g n i e r. *Quelques remarques sur l'organisation ecclesiastique de la Gaule du VII à la fin du XIe siecle*. „Settimana Spoleto” 13:1965 s. 451-593.

⁵⁵ I m b a r t d e l a T o u r, jw. s. 27-29.

⁵⁶ Jw. s. 41.

w III wieku⁵⁷, a Imbart de la Tour jest skłonny przyjąć, że wspólnoty chrześcijańskie na wsi mogły istnieć tuż przed rokiem trzechsetnym w *vici* takich miast, jak: Arles, Marsylia czy Vienne i były kierowane przez prezbitera lub diakona⁵⁸. Wydaje się, że w czasach synodu w Arles (w 314 r.) praktyka ta była w Galii zaawansowana⁵⁹.

Na opóźnienia w powstawaniu ewangelizacyjnych ośrodków na wsi miało wpływ wiele czynników. Najważniejszym zadaniem Kościoła po otrzymaniu wolności było rozwijanie organizacji diecezjalnej. Tak więc brak biskupstw w wielu ówczesnych miastach opóźniał powstawanie parafii na wsi. Czynnikiem hamującym był także mocno wkorzeniony i jeszcze żywy kult pogański. Kościół był ponadto dotknięty kryzysem ariańskim. Ten fakt sprawiał, że Kościół wiele energii musiał poświęcić obronie dogmatów⁶⁰.

Kościół wiejskie były obsługiwane przez prezbitera lub diakona delegowanego przez biskupa. Byli oni obowiązani kierować swoich wiernych w ważniejsze święta do kościoła biskupiego. Chodziło o podkreślenie więzi wszystkich wiernych z kościołem biskupim. Zróżnicowanie pomiędzy poszczególnymi kościołami dotyczyło głównie organizacji zewnętrznej i statusu prawnego⁶¹. Na ogół kościoły publiczne miały większe uprawnienia aniżeli kościoły własne. Z upływem czasu w poszczególnych parafiach występował obok proboszcza diakon, subdiakon i niżsi duchowni. Na ich pobyt przy dużej parafii potrzebna była zgoda biskupa. Nawet proboszczowie kościołów własnych, jakkolwiek byli wybierani przez właścicieli kościołów spośród ich poddanych, musieli być zatwierdzani przez biskupa. Prowadziło to nieraz do konfliktów między biskupami i właścicielami kościołów. Parafia była jednak zawsze traktowana jako część diecezji, a tendencje do zmniejszania zależności parafii od biskupa drogą uzależnienia jej gospodarczego i społecznego powiązania proboszcza z danym środowiskiem nie doprowadziły nigdy do usamodzielnienia jurysdykcyjnego. Biskupi dążyli do ograniczenia tej niezależności tak pod względem materialnym, przejmując niektóre majątki na rzecz diecezji, jak i pod względem jurysdykcyjnym, troszcząc się o podniesienie karność kościelnej przez wizytacje i częste odbywanie synodów⁶².

⁵⁷ Jw. s. 53.

⁵⁸ Imbart de la Tour, jw. s. 6.

⁵⁹ Kanon 18 synodu w Arles z 314 r. mówi o diakonach miejskich, co nasuwa przypuszczenie, że byli także diakoni wiejscy. Kanon 19 tegoż synodu wspomina o prezbiterach przebywających poza miastem biskupim. Z treści zaś kanonu 21 wynika, że nie chodzi tu o wysłanników czasowych, ale o księży przypisanych do określonego miejsca (Imbart de la Tour, jw. s. 7-12).

⁶⁰ Tamże s. 8.

⁶¹ Tamże s. 37-46.

⁶² Maja, jw. s. 33.

b) Powstanie parafii miejskich

Zagadnienie powstawania parafii w mieście stało się przedmiotem wielu opracowań; nadal wiele spraw pozostaje nie wyjaśnionych źródłowo⁶³. Powstawanie parafii w mieście związane było z miejscami kultu, które różniły się między sobą nie tylko przestrzennie i architektonicznie, ale także jurysdykcyjnie. Te miejsca kultu, nie będąc parafiami, w niektórych wypadkach swoim znaczeniem zbliżały się do kościołów parafialnych. Wielkie miasta od pierwszych wieków chrześcijaństwa miały wiele takich miejsc⁶⁴. Ich rozmieszczenie w mieście odsłania niekiedy motywy powstawania kościołów. Najczęściej były to oratoria w posiadłościach właściciela ziemskiego lub biskupa, kościoły budowane w dobrach klasztornych, na przedmieściach handlowych albo też świątynie dla uczczenia miejscowych świętych lub tych, których relikwie sprowadzono do miasta. Zdaniem J. Gaudemeta niektóre parafie miejskie mogły powstawać w okresie od IX do X w.⁶⁵ Czas szczególnego rozprzestrzeniania się tych parafii był okresem wzrostu liczby miast i ich rozwoju, tj. od końca XI w. do końca XIII w. dla Zachodu i od XIV do XV w. dla krajów Europy Wschodniej. Szczególny wzrost liczby parafii miejskich na Zachodzie przypada na wiek XIII⁶⁶.

Powolywania parafii miejskich nie normowało wówczas jeszcze prawo. W *De kretalach* Grzegorza IX fenomen parafialny nie został ukazany ani jako powszechny, ani obowiązujący. Motywu rozrostu liczby parafii miejskich należy szukać głównie w rozwoju miast, spowodowanym ich rozwojem ekonomicznym. Wskazuje się również na zaspokajanie potrzeb religijnych i społecznych jako przyczynę powstawania coraz większej liczby parafii⁶⁷. Liczyły się także przyczyny związane z konkretnym środowiskiem miejskim: powstanie nowych parafii odpowiadało w jakiejś mierze specyficznym potrzebom miasta. Te potrzeby były brane pod uwagę w reorganizacji duszpasterstwa wielu miast⁶⁸.

Powolywanie do życia parafii miejskich nie odbywało się bez trudności. Napotykało często na sprzeczności i przeszkody ze strony parafii macierzystych⁶⁹. Wiele parafii zostało niewłaściwie podzielonych i dlatego spory terytorialne trwały nieraz bardzo długo. Sytuacja ta miała jakiś wpływ na tematykę obrad Soboru Trydencckiego⁷⁰.

⁶³ Potrzebne są badania nad powstaniem parafii z uwzględnieniem konfliktów i sporów z tym związanych oraz prześledzenie ewolucji w zakresie autonomii nowych parafii w stosunku do parafii macierzystej.

⁶⁴ G a u d e m e t, jw. s. 12; M o n a c h i n o, jw. s. 408.

⁶⁵ J.w. s. 13.

⁶⁶ G a u d e m e t, jw. s. 13.

⁶⁷ G a u d e m e t, jw. s. 13.

⁶⁸ A. F r i e d m a n n, *Paris, ses rues, ses paroisses du Moyen age à la Révolution*. Paris 1959.

⁶⁹ Zob. L. N a n n i, *La parrocchia studiata nei documenti dei secoli VIII-XIII*. AnGr 1948 s. 146.

⁷⁰ Sess. XXIV. De ref. XIII.

2. INSTYTUCJONALIZACJA PARAFII (VII-VIII w.)

Według H. Wieh w VI w. występują już parafie na całym chrześcijańskim Zachodzie, chociaż sieć organizacji parafialnej stale zagęszczała się w następnych wiekach⁷¹. Nie były to jeszcze parafie w dzisiejszym znaczeniu, ale wspólnoty religijne kierowane przez prezbitera o zróżnicowanej strukturze i sytuacji prawnej. Dzisiejsze parafie wywodzą swe strukturalne podstawy z tamtego okresu⁷². Zdaniem A. Mazzoliego w ewolucji historycznej parafii można wyróżnić w średniowieczu dwa podokresy: (a) od VIII do XI w. i (b) od XII do XIII w.⁷³

(a) Rozwój parafii w tym okresie naznaczony jest kościelną reformą karolińską, rozwojem idei kościołów własnych⁷⁴, ustanowieniem i rozwojem archidiaconatu oraz zachowaniem niepodzielności parafii w Italii.

Z nastaniem epoki karolińskiej parafia przechodziła dalszą ewolucję w kierunku instytucjonalizacji⁷⁵. W tym okresie kształtowała się w sposób wyraźny organizacja kościelna na wsiach. Feudałowie świeccy, biskupi i przedstawiciele zakonów rywalizowali w budowaniu nowych kościołów. Miały one swoją drogę dochodzenia do praw przysługujących samodzielny parafiom. Na przykład w Italii do końca XI w. *la pieve* zachowała swoje dawne prawa, a powstające nowe kościoły na jej terytorium pozostawały pod jej jurysdykcją⁷⁶. W okresie feudalnym utwierdzała się praktyka, że proboszcz był wybierany przez feudała, na którego posiadłościach powstała parafia. Od feudała zależał on prawnie, a przede wszystkim ekonomicznie. Konsekwencją takiego stanu rzeczy było osłabienie relacji proboszcza z biskupem i prezbiteryum. Wierni stawali się przedmiotem coraz surowszej kontroli religijnej. Otwierała się droga zasadzie administracyjnej, w świetle której każdy wierny powinien zależeć administracyjnie od swego duszpasterza. Przynależność do parafii opierała się bardziej na zależności prawnej i administracyjnej niż religijnej czy osobowej. Parafia kształtowała się jako struktura sztywna i autorytatywna, nasilająca stale kontrolę nad życiem poszczególnych wiernych⁷⁷. Stopniowo, ale systematycznie przeobrażała się ze wspólnoty religijnej (eucharystycznej) w instytucję, jednostkę administracyjną, przechodziła od jednostki misyjnej w jednostkę

⁷¹ Jw. s. 14.

⁷² HKG II/1 s. 224.

⁷³ *La pastorale nella parrocchia moderna*. Brescia 1968 s. 15.

⁷⁴ Z rozwojem ustroju parafialnego związane było nie tylko zjawisko kościołów wiejskich w Galii, kościołów *tituli* w Rzymie i Antiochii, instytucji chorepiskopatu na Wschodzie, ale także idea kościołów prywatnych, mająca szerokie zastosowanie w Niemczech (S. J. K i l i a n. *Theological models for the parish*. New York 1976 s. 4).

⁷⁵ I m b a r t d e l a T o u r, jw. s. 88-172.

⁷⁶ M a z z o l i, jw. s. 17.

⁷⁷ A. M a z z o l e n i. *Le structure communitarie della nuova parrocchia*. Roma 1973 s. 13.

terytorialną. Ustawodawstwo kościelne tego okresu potwierdzało zasadę terytorialną parafii⁷⁸.

Zasada terytorialna ujmuje chrześcijanina jako członka związanego miejscem zamieszkania z parafią⁷⁹. Zasada ta umożliwia dokładne określenie osób, które podlegają danemu duszpasterzowi i uwidacznia zakres władzy, praw i obowiązków duszpasterza. Nadaje ona charakter stabilny parafii oraz dobrze wyraża jej jedność i chrześcijański uniwersalizm⁸⁰. Jednak w budzeniu poczucia przynależności do parafii zasada ta jest zbyt sztywna, za mało uwzględnia różnorodne sytuacje. Wraz z przewartościowaniem zasady terytorialnej schodzi na dalszy plan rola zgromadzenia eucharystycznego w życiu parafii i uświadomienia przynależności do niej. W takiej sytuacji relacje duszpasterza z wiernymi układały się przede wszystkim na płaszczyźnie instytucjonalnej⁸¹. Funkcja wspólnotowa traciła swoje znaczenie i ustawała jej rola zbawcza. Uświęcenie człowieka i jego zbawienie przyjmowało charakter indywidualistyczny i odrywało się od pośrednictwa wspólnoty⁸². Prowadziło to do traktowania wiernych jako przedmiotu duszpasterstwa i przejęcia wszystkich funkcji duszpasterskich przez hierarchię⁸³.

W omawianym okresie wzrosła ranga proboszcza. Stał on na czele parafii i mógł angażować albo zwalniać duchownych pomocniczych, wśród których byli m.in. tzw. *altarzysci*, dla których msza św. stanowiła podstawę utrzymania. Liczba duchownych w parafiach była stosunkowo duża, ale proboszczyków zaangażowanych w duszpasterstwo było niewiele. Do szczegółowych zadań proboszcza należało głoszenie kazań i sprawowanie Eucharystii, udzielanie chrztu św. i słuchanie spowiedzi, zaopatrywanie chorych i grzebanie umarłych, opieka nad ubogimi i zarządzanie dobrami parafialnymi. Ustrój parafialny oparty na zasadzie terytorialnej udzielał proboszczowi praw, które można podzielić na dwie grupy: prawa gospodarcze oraz funkcje duchowe z prawa im zastrzeżone⁸⁴.

⁷⁸ Zob. A. Nickells. *The constitutives elements of parishes*. Washington 1950 s. 21.

⁷⁹ Zob. H. Schuster. *Pfarrprinzip*. Diak 1:1966 s. 357-358; O. von Nell-Breuning. *Pfarrgemeinde, Pfarrfamilie, Pfarrprinzip*. TThZ 56:1947 s. 257:262; Mazzoleni jw. s. 32-55.

⁸⁰ Zob. Ph. Marato. *Institutiones iuris canonici*. T. 2. Romae 1919 n. 767; P. Cipriotti. *De territoriali Ecclesiae divisione quatenus attinet ad civilem potestatem*. Apol 11:1938 s. 189.

⁸¹ Nie od razu stanowisko duchownego było łączone z funkcją duszpasterską, a zwłaszcza z władzą nad wiernymi. Proboszczowie tzw. kościołów własnych byli raczej kapelanami dworu i ludności wokół niego osiadłej. Stopniowo jednak, wraz z formowaniem się ustroju parafialnego i zakreśleniem granic parafii, kształtuje się także pojęcie *sacerdos proprius* — znane już na Zachodzie w VI w. (Majka, jw. s. 33).

⁸² Mazzoleni, jw. s. 14.

⁸³ Mazzoleni, jw. s. 14; D. Grasso. *Evangelizzazione e testimonianza della comunita*. „Presenza pastorale” 8:1972 nr 4 s. 297-306.

⁸⁴ Mazzoli, jw. s. 16; E. Amann. *L'époque carolingienne*. Paris 1937 s. 12-37; Zorell, jw. s. 284-287; W. Wójcik. „Prawa parafialne” według polskiego ustawodawstwa parafialnego do 1564 roku. RTK 3: 1956 z. 2 s. 174 nn.

Kościelna reforma karolińska popierała wprowadzenie w kościołach, gdzie pracuje większa liczba duchownych, reguły życia wspólnego⁸⁵. Nie ma jednak jednoznaczności co do terminu wprowadzenia życia wspólnego księży według reguły biskupa Metz — Chrodeganga czy też reguły akwizgrańskiej⁸⁶. Innym elementem karolińskiej reformy kościelnej było wzmocnienie autorytetu biskupa w diecezji. Została wzmocniona jurysdykcja biskupa rozciągająca się na dobra wszystkich kościołów, także ufundowanych przez feudałów świeckich i zakony, wbrew istniejącej wówczas tendencji decentralistycznej. W IX w. parafie stały się własnością biskupa i były czymś jednym z diecezją. Biskup stał się z duszpasterza jednej gminy biskupiej suwerenem pewnego okręgu kościelnego. Pod względem politycznym i prawnym, dzięki przywilejom państwowym i posiadłościom, miał mocną pozycję, ale duszpastersko tracił na znaczeniu⁸⁷. Zadania duszpasterskie biskupa ograniczały się do udzielania bierzmowania, wizytowania parafii, przeprowadzania synodów diecezjalnych, udzielania święceń i mianowania kandydatów na urzędy kościelne⁸⁸.

Wzrastająca liczba parafii⁸⁹ stwarzała potrzebę struktur pośrednich, a więc zmuszała do ustanowienia instytucji archidjakonatu i archiprezbiteratu⁹⁰ oraz dekanatów⁹¹, służących kontroli nad parafiami i umocnieniu ich oddziaływania. Reforma karolińska obejmowała również ustanowienia chorepiskopatu w Gali⁹² oraz odnowę instytucji metropolitów, wychowanie kleru oraz reformę liturgii⁹³.

Okres karoliński utrwalił własność ludzi świeckich w Kościele⁹⁴. Wiele kościołów i kaplic stanowiło prywatną własność fundatorów, zajmowały jednakże w obrębie całości wyodrębnione stanowisko. Dokumenty wspominają o swobodnym dysponowaniu kościołami przez feudałów w formie kupna, sprzedaży, nadania, procesu i dziedziczenia. Istniała zależność od feudała tak w obsłudze kościoła, jak i przynależności do niego duchownych. Od właściciela zależało uposażenie kościoła i duchownych obsługujących ten kościół. Najczęściej właściciel do odprawiania nabożeństw w swoim kościele mianował duchownych z grona swoich podwładnych.

⁸⁵ Zob. J. K ł o c z o w s k i. *Wspólnoty chrześcijańskie*. Kraków 1964 s. 114-115.

⁸⁶ Reguła ta została opracowana przez Chrodegangą, biskupa Metz. Była zbliżona do reguły benedyktyńskiej i do statutów kanoników laterańskich w Rzymie. Zob. J. K ł o c z o w s k i. *Wspólnoty chrześcijańskie*. Kraków 1964 s. 114-115.

⁸⁷ M a z z o l i, jw. s. 16.

⁸⁸ Zob. H. E. F e i n e. *Kirchliche Rechtsgeschichte. Die katholische Kirche*. 4. Aufl. Köln-Graz 1964 s. 216-218; E. B e y r e u t h e r. *Bischofsamt und Kirchenleitung von 4 Jahrhundert bis zur Reformationszeit*. W: I. A s h e i m, V. G o l d. *Kirchenpräsident oder Bischof? Untersuchungen zur Entwicklung und Funktion des kirchenleitenden Amtes in der lutherischen Kirche*. Göttingen 1968 s. 52.

⁸⁹ F e i n e, jw. s. 213-214; P l ö c h l, jw. s. 126-147; Z o r e l l, jw. s. 278-285.

⁹⁰ I m b a r t d e l a T o u r, jw. s. 97-98.

⁹¹ Tamże s. 75.

⁹² Tamże s. 97-98.

⁹³ Tamże s. 96.

⁹⁴ M a z z o l i, jw. s. 15.

Takie prawo własności, uformowane we wczesnym średniowieczu pod wpływem prawa germańskiego, krzewiło się w wielu krajach. Walkę z tą formą „uprywatnienia” kościoła podjęła dopiero reforma gregoriańska.

Chociaż budowanie kościołów przez właścicieli ziemskich trzeba odnotować jako zjawisko pozytywne i przynoszące duże korzyści w chrystianizacji środowisk, to jednak fakt, że obiekty sakralne stawały się własnością prywatną ze wszystkimi konsekwencjami prawnymi, dawał okazję do różnych nadużyć i wyrządzał często duże szkody⁹⁵. Chociaż skutki fenomenu kościołów własnych nie we wszystkich wypadkach były negatywne, to jednak reforma gregoriańska skierowana była generalnie przeciw instytucji kościołów własnych.

(b) W drugim podokresie (od XII do XIII w.) miało miejsce wprowadzenie w życie reformy gregoriańskiej, która spowodowała spore przeobrażenia także na odcinku parafialnym. Sprawą istotną była wówczas potrzeba oddzielenia w życiu Kościoła funkcji duchowych od materialnych. Chociaż w konkretnym wypadku Kościoła lokalnego funkcje te niejednokrotnie nakładają się, to jednak — jeżeli konieczność tego wymaga — można je podzielić i powierzyć różnym podmiotom. Oddzielenie tych funkcji prowadziło z kolei do określenia tzw. prawa patronatu. Reforma gregoriańska zaakcentowała mocno na odcinku pastoralnym aspekt Kościoła nie jako społeczności wszystkich ochrzczonych, ale jako dualistyczną społeczność, złożoną z kleru i wiernych. Dał temu wyraz kardynał Humbert z Silva Candida, jeden z głównych rzeczników reformy, gdy pisał, że „świeccy winni wykonywać to, co do nich należy, to znaczy sprawy świeckie, duchowni zaś tylko te, które do nich należą, to znaczy sprawy duchowe. Jak duchowni nie powinni mieszać się w sprawy świeckie, tak świeccy do spraw kościelnych”⁹⁶.

W nowej sytuacji właściciele kościołów nie mogli korzystać z ich dawnych praw w takim zakresie, jak było to możliwe do reformy gregoriańskiej⁹⁷. Sprawy duchowe nie były powierzane laikom, ale należały wyłącznie do kompetencji reprezentantów kościoła⁹⁸.

W omawianym okresie dokonywał się na szerszą skalę podział dawnych wielkich parafii, szczególnie w Italii (*la pieve*). Kościoły nowe otrzymywały prawa parafialne i całkowitą autonomię. Przyczyny dzielenia dawnych parafii były różnorodne i złożone. Najczęściej miały charakter religijny i praktyczny, związany z możliwością uczestniczenia w liturgii niedzielnej w parafii znajdującej się w niewielkiej odległości. Także wzrastający udział kleru zakonnego wspierał proces emancypacji kościołów podległych w podnoszeniu ich do rangi kościołów parafialnych⁹⁹.

⁹⁵ Tamże s. 18.

⁹⁶ Tamże s. 18-19.

⁹⁷ Zob. B. K u m o r, Z. O b e r t y ń s k i. *Historia Kościoła w Polsce*. T. 1. Cz. 1. Poznań-Warszawa 1974 s. 61.

⁹⁸ M a z z o l i, jw. s. 20.

⁹⁹ Tamże s. 21.

Jednym z postulatów reformy gregoriańskiej było przywrócenie dyscypliny kleru. Dla jej osiągnięcia najlepszy środek widziano we wspólnym życiu księży. Tę praktykę życia wspólnego księży wprowadzano nie tylko w kościołach miejskich, ale także w parafiach wiejskich, szczególnie kolegiackich¹⁰⁰.

3. PARAFIA W OKRESIE TRYDENCKIM¹⁰¹

W omawianym okresie parafia stanowiła odrębną, opartą na mocnych podstawach prawnych jednostkę organizacyjną Kościoła. Stanowiła ona już określoną społeczność religijną z własnym ludem, ośrodkiem kultu, zinstytucjonalizowanymi czynnościami grupowymi. Zwartość parafii wydaje się nie ulegać wątpliwości, gdyż nawiązywała ona mocno do grup terytorialno-sąsiedzkich, a nawet niekiedy wchłaniała te grupy organizacyjnie¹⁰².

Zdaniem H. Wieh przyczyny reformacji tkwią między innymi w zaniedbaniach duszpasterskich XIV i XV w. Biskupi troszczyli się wówczas bardziej o politykę i swoje beneficja niż o powierzone im diecezje¹⁰³. Kościół wydawał się być własnością duchowieństwa przynoszącą gospodarcze korzyści¹⁰⁴. Pogoń za gromadzeniem w jednym ręku jak największej liczby beneficjów, biskupstw, kanonii, probostw była plagą życia kościelnego. Inny problem stwarzały masy kleru, zwłaszcza miejskiego, żyjące wskutek szczupłych uposażeń na pograniczu nędzy. Byli to po większej części altarzyści, zobowiązani do odprawiania mszy za zmarłych w zamian za stały dochód, oparty na jakiejś fundacji¹⁰⁵. Na ten okres przypada obniżenie obyczajów i karności kościelnej, a zewnętrznym przejawem tego zjawiska było lekceważenie duchowieństwa przez lud. Głosy domagające się natychmiastowej reformy Kościoła pozostawały bez wpływu na bieg sytuacji eklezjalnej¹⁰⁶.

Według P. Adama od połowy XIV w. daje się zauważyć upadek życia religijnego w parafiach¹⁰⁷. Częstym zjawiskiem było zaniedbywanie przez proboszczów obowiązków duszpasterskich. Czerpali oni jedynie dochody z probostwa, a całą pracę zrzucali na słabo płatnych i nie przygotowanych wikariuszy¹⁰⁸. Opracowania historyczne okresu wskazują na niski poziom religijny i kulturalny kleru parafial-

¹⁰⁰ Tamże s. 21.

¹⁰¹ Wieh, jw. s. 16-24; Croce, jw. s. 31-37.

¹⁰² Majka, jw. s. 38.

¹⁰³ Jw. s. 16.

¹⁰⁴ H. B. Beck. HKG III 676-697.

¹⁰⁵ Kłoczowski, jw. s. 294.

¹⁰⁶ Zob. E. Iserloh. *Luther und die Reformation. Beiträge zu einem ökumenischen Lutherverständnis*. Aschaffenburg 1974 s. 21.

¹⁰⁷ P. Adam. *La vie paroissiale en France en XIV siècle*. Paris 1964 s. 315.

¹⁰⁸ Wieh, jw. s. 16.

nego, którego oddziaływaniem duszpasterskim objęta była prawie cała ludność¹⁰⁹. Niejednokrotnie między parafiami, zwłaszcza w miastach, gdzie parafie i kościoły znajdowały się blisko siebie, wytwarzała się sytuacja konkurencji, sprzyjająca rozwojowi takich elementów duszpasterstwa, które były szczególnie atrakcyjne dla mieszkańców. W wieku XV i XVI można odnotować współzawodnictwo w fundowaniu beneficjów związanych z ołtarzem lub kaplicą i najczęściej spotykanym zobowiązaniem odprawiania określonej mszy św.¹¹⁰

W XIV i XV w. zauważamy wzmożony rozwój bractw religijnych¹¹¹. Wiele z bractw obok celów ściśle religijnych stawiało sobie zadania charytatywne, usiłując realizować ideał miłości Boga i bliźniego. Skupiały się one zarówno wokół kościołów klasztornych, jak i parafialnych; często miały w nich specjalne ołtarze lub kaplice, przy których gromadzili się członkowie na wspólne nabożeństwo. W czasie uroczystości parafialnych członkowie bractw występowali w zwartej grupie, nierzadko w specjalnych strojach i z własnymi chorągwiami¹¹². W zależności od warunków miejscowych bractwa przyczyniały się do rozwoju życia religijnego i miały wydatny wpływ na budzenie więzi z parafią albo też były „parafią” w parafii¹¹³. Były one nieraz przyczyną napięć, ale częściej czynnikiem solidarności chrześcijańskiej i elementem wzmacniającym wspólnotę parafialną¹¹⁴.

Sobór Trydencki zareagował na reformację i nadużycia okresu przedtrydenckiego. Dla duszpasterstwa w ogóle, a dla parafii w szczególności był on wydarzeniem o dużym znaczeniu. Przez dekrety położył Sobór podstawy dla duszpasterstwa diecezjalnego i parafialnego na następne stulecia¹¹⁵. Wiele spraw dotychczas nie wyjaśnionych i nie ujednoczonych w Kościele na Soborze zostało rozwiązanych i ujętych prawnie.

W kwestii diecezji i parafii oraz duszpasterstwa realizowanego w ramach tych instytucji zwrócono szczególną uwagę na te zagadnienia, które były przedmiotem negacji reformacji, albo co do których praktyka w wiekach poprzednich zgłaszała wiele zastrzeżeń¹¹⁶. W ten sposób na wokandzie obrad soborowych znalazły się sprawy stosunku kleru diecezjalnego do zakonników, obowiązek rezygnacji i osobistego zaangażowania w duszpasterstwie biskupów i proboszczów, określenie terytorium, kumulacji urzędów kościelnych itd.¹¹⁷

¹⁰⁹ K ł o c z o w s k i, jw. s. 394.

¹¹⁰ M a z z o l i, jw. s. 23.

¹¹¹ Zob. G. L e B r a s. *Institutions ecclesiastique de la chretienté medievale*. Gay 1964 s. 414; A d a m, jw. s. 315; L. M a i t r e. *Les confreries bretonnes*. Nantes 1876.

¹¹² G. L e B r a s. *Etudes de sociologie religieuse*. T. 2. Paris 1956 s. 423-462.

¹¹³ A d a m, jw. s. 315.

¹¹⁴ L e B r a s. *Institutions ecclesiastique* s. 417.

¹¹⁵ K i l i a n, jw. s. 5; F l o r i s t a n, jw. s. 56-57; W i e h, jw. s. 18.

¹¹⁶ W i e h, jw. s. 15.

¹¹⁷ V. B o. *La parrocchia tra passato e futuro*. Assisi 1977 s. 24-35; M a z z o l i, jw. s. 15-24.

Sobór Trydencki uwzględnił reformatorskie żądania wielu synodów z XV i XVI w., a niektóre ich postanowienia uczynił powszechnie obowiązującymi¹¹⁸. Zdaniem C. Floristana bez dorobku tych wcześniejszych synodów Sobór Trydencki nie mógłby dokonać tak wielkiego kroku naprzód, zwłaszcza na odcinku duszpasterskim¹¹⁹.

Reforma parafii dokonana przez Sobór dotyczyła: a) terytorium parafii, kościoła i beneficjum; b) praw i obowiązków proboszcza; c) nauczania i formacji duchowieństwa¹²⁰. Tak więc nie przekazał traktatu teologicznego na temat parafii, ale dokonał reformy karności kościelnej, odnowił koncepcję, określił strukturę i funkcje parafii¹²¹.

Sobór Trydencki, jak twierdzi J. Comblin, nie widział w parafii wspólnoty, ale instytucję, gdzie udziela się sakramentów św., naucza wiernych i gdzie proboszcz ponosi osobistą odpowiedzialność za parafian¹²². Stąd i przynależność do parafii trydenckiej należy rozumieć bardziej jako przynależność do instytucji religijnej niż wspólnoty. Określają ją następujące elementy tworzące instytucję parafialną: terytorium, proboszcz znający swych parafian, świątynia oraz czynności parafialne, a zwłaszcza udzielanie sakramentów św.¹²³ Trzy elementy parafii: określony lud, własny kościół i własny pasterz zostały określone wyraźnie¹²⁴.

Dokumenty Soboru Trydenckiego wyraziły stanowisko, że parafia ma charakter terytorialny¹²⁵, a więc musi mieć ściśle określone granice. Zamieszkanie na terytorium parafii jest warunkiem przynależności do niej. Dokumenty konsekwentnie zalecają, aby parafie nie rozciągały się na zbyt wielkie terytorium. Miarą zaś tego, czy parafia ma adekwatne terytorium, jest uporządkowana opieka duszpasterska nad wiernymi oraz możliwość obustronnego poznania się proboszcza i wiernych¹²⁶. Motywem przyjęcia takiej zasady parafialnej przez Sobór było większe zabezpieczenie zbawienia dusz powierzonych opiece proboszcza¹²⁷. Tekst soborowy nie tyl-

¹¹⁸ Th. M a a s - E w e r d. *Liturgie und Pfarrei*. Paderborn 1969 s. 139.

¹¹⁹ Jw. s. 57.

¹²⁰ B o, jw. s. 31.

¹²¹ M a z z o l i, jw. s. 23.

¹²² *Teologia della città*. Assisi 1971 s. 375.

¹²³ B o, jw. s. 31.

¹²⁴ M a a s - E w e r d, jw. s. 146.

¹²⁵ Pojęcie ściśle określonych granic parafii kształtowało się od VII w., na co miał wpływ rodzący się wtedy system beneficjów oraz późniejsze prawo patronatu. Od VIII w. terytorialne określenie parafii znajdowało wyraźne potwierdzenie w prawie partykularnym. Jednakże w praktyce terytorialne określenie parafii postępowało powoli poprzez wieki następne. W XII w. terytorialne określenie parafii stało się niemal zasadą. Wspomnianej zasadzie przeczyła niejednokrotnie codzienna praktyka. Dlatego Sobór Trydencki zobowiązał biskupów do dokładnego określenia terytorium istniejących już parafii i w podobny sposób powoływania nowych. Zob. J. P a r i s e l l a. *Paroecia*. DMC III s. 599-600; A. M i c k e l l s. *The constitutives elements od parishes*. Washington 1950 s. 21-22; Ph: M o r o t o. *Institutiones iuris canonici*. T. 2. Romae 1919 s. 771.

¹²⁶ Sobór Trydencki. Sesja XXI. *De reform.* c. 4.

¹²⁷ K i l i a n, jw. s. 6.

ko wymaga stałych granic parafii, ale także powierza stałą opiekę religijną jednemu kapłanowi, który ma rezydować w parafii, głosić słowo Boże, udzielać sakramentów i dbać o wychowanie religijne młodzieży¹²⁸.

Drugim elementem określającym przynależność do parafii jest duszpasterz. W nauczaniu trydenckim jest nim przede wszystkim biskup, a następnie proboszcz. Wszystko, co Sobór mówi o biskupach, odnosi się proporcjonalnie także do proboszczów¹²⁹. Proboszcz powinien pozostawać w kontakcie ze swoimi parafianami, co wyraża się w stwierdzeniu, że proboszcz powinien znać swoich parafian, a parafianie proboszcza, u niego tylko w sposób ważny mogą przyjąć niektóre sakramenty¹³⁰. Kontakty proboszcza z wiernymi powinny wprawdzie być oparte na ogólnej wzajemnej znajomości, jednak będą to, jak się wydaje, bardziej relacje rzeczowe niż osobowe, relacje uzależnienia, a nie wspólnoty. W parafiach wielkich, gdzie proboszcz nie może wypełniać wszystkich zadań duszpasterskich, należy wyznaczyć duchownych pomocniczych¹³¹. W takich wypadkach biskup może ich mianować nawet wbrew woli proboszcza¹³². Sobór Trydencki uregulował także sprawy współżycia duchowieństwa parafialnego i zakonnego¹³³.

Trzecim elementem określającym przynależność do parafii jest kościół parafialny. Świątynia stanowi centrum parafii i dlatego jej znaczenie, podobnie jak urzędu proboszczowskiego, zostało docenione w dokumentach. Jak Sobór Lateraneński V uregulował sprawę łączenia parafii¹³⁴, tak Sobór Trydencki polecił biskupom pomnażać liczbę parafii, aby wierni mogli bez przeszkód korzystać z sakramentów św. Wierni natomiast powinni przyczyniać się do utrzymania kościołów, jeśliby tradycyjne dochody nie były wystarczające¹³⁵. Wprawdzie nie podano konkretnych wskazań, to jednak wydaje się, że samo zauważenie tej potrzeby poszerza udział wiernych w życiu parafii i stanowi ważny element w budzeniu poczucia przynależności do parafii. Przypomniano także zasadę, aby wierni przynajmniej w niedziele i święta uczęszczali do swych kościołów parafialnych¹³⁶. Postanowiono także zadbać o właściwe rozgraniczenie parafii, aby umożliwić każdemu posiadanie i po-

¹²⁸ Sobór Trydencki. Sesja XXIII c. 1; Sesja XXIV c. 4.

¹²⁹ M a j k a, jw. s. 39; S z a f r a ń s k i, jw. s. 23; M a a s - E w e r d, jw. s. 143.

¹³⁰ Sobór Trydencki. Sesja XXIV s. 13.

¹³¹ Sobór Trydencki. Sesja XXI. *De reform.* c. 4.

¹³² Sobór Trydencki. Sesja XXI. *De reform.* c. 4.

¹³³ Zob. A. S c h r o t t. *Seelsorge im Wandel der Zeiten. Formem und Organisation seit der Begründung des Pfarrinstituts bis zur Gegenwart. Ein Beitrag zur Pastoralgeschichte.* Graz-Wien 1949 s. 12; C r o c e, jw. s. 35-36.

¹³⁴ Zob. *Conciliorum oecumenicorum Decreta* wydane przez Centro di Documentazione per le Scienze Religiose (Bologna 1962 s. 593).

¹³⁵ S z a f r a ń s k i, jw. s. 23.

¹³⁶ *Conciliorum oecumenicorum Decreta* s. 713-743.

znanie własnego proboszcza i przez to umożliwić kontakt z własnym kościołem parafialnym¹³⁷.

Elementem przynależności do parafii są także czynności wykonywane głównie przez proboszcza, a jeżeli tego wymaga wielkość parafii także przez kapłanów pomocniczych działających w jego imieniu. Wśród obowiązków proboszcza szczególnie zostało docenione przepowiadanie słowa Bożego. Obowiązek jego głoszenia odnosi się nie tylko do niedziel i świąt kościelnych, ale także dni powszednich w wielkim poście i adwencie¹³⁸. W świetle dekretu trydenckiego proboszcz ma szczególny obowiązek nauczać prawd wiary młodzież¹³⁹.

4. PARAFIA W OKRESIE POTRYDENCKIM (XVII-XX w.)

Okres potrydencki odznaczał się centralizmem i jurydyzmem w podejściu do eklezjologii. Kościół w teologii R. Bellarmina był instytucją o zasięgu światowym pod przewodnictwem papieża. Konsekwentnie — parafie były traktowane jako najniższe jednostki organizacyjne Kościoła, powołane dla bezpośredniej opieki duszpasterskiej nad wiernymi. To prawno-administracyjne rozumienie parafii prowadziło do zbyt mocnego podkreślenia praw proboszcza, które w połączeniu z laicyzującymi i józefińskimi ideami oświecenia doprowadziło w praktyce do sprowadzenia stanowiska proboszcza bardziej do rangi administratora niż duszpasterza w pełnym tego słowa znaczeniu¹⁴⁰. Tak więc z jednej strony zagubiono w tym okresie ideę parafii jako społeczności religijnej, z drugiej — wystąpiły dążenia do podniesienia autorytetu proboszcza. Wyraz tej ostatniej tendencji dał synod w Pistoii (1786 r.) twierdząc, że parafia jest z ustanowienia Bożego. Przekonanie to zostało odrzucone przez Piusa VI w konstytucji *Auctorem fidei* w 1794 r.¹⁴¹

Wiek XIX obok józefinizmu i tendencji gallikańskich przyniósł z sobą industrializację i rozwój miast, a wraz z tym rozrost parafii, szczególnie miejskich. Parafie kilkudziesięciotysięczne nie były już w tamtym okresie rzadkością. Była to przede wszystkim jednostka terytorialno-administracyjna, a nie wspólnota w znaczeniu religijnym. Rozwój organizacyjny parafii w tym okresie szedł nie w kierunku dzielenia parafii, ale zwiększenia liczby wikariuszy i rozmiarów świątyni. Od strony oddziaływania duszpasterskiego parafia taka traciła na znaczeniu, najczęściej na rzecz organizacji katolickich, mających charakter personalny, bardziej stowarzyszeniowy niż wspólnotowy¹⁴². W takiej sytuacji dokonywało się wyobcowanie wielu wier-

¹³⁷ Tamże s. 744.

¹³⁸ Sobór Trydencki. Sesja XXIV. *De reform.* c. 4.

¹³⁹ Sobór Trydencki. Sesja XXIV. *De reform.* c. 4.

¹⁴⁰ M a a s - E w e r d, jw. s. 137-146; M a j k a, jw. s. 39-40.

¹⁴¹ W i e h, jw. s. 20; M a j k a, jw. s. 40.

¹⁴² M a j k a, jw. s. 41.

nych z życia parafialnego; mały tylko odsetek parafian był objęty tradycyjnym duszpasterstwem, zwłaszcza w mieście. Parafia tworzyła w osobie proboszcza jakby sklepienie nad wieloma organizacjami istniejącymi na jej terenie¹⁴³. W działalności kładło się akcent na szerzenie subiektywnych form pobożności¹⁴⁴. Dopiero na przełomie XIX i XX w. zaznaczył się nawrót do trydenckiej koncepcji parafii jako ośrodka bezpośredniego oddziaływania proboszcza. W dużej mierze przyczynili się do tego H. Swoboda¹⁴⁵, W. Schwer¹⁴⁶ oraz L. Engelhart¹⁴⁷, którzy opierając się na badaniach statystycznych, wysunęli propozycje uzdrowienia duszpasterstwa parafialnego głównie przez dzielenie parafii miejskich. Od tej pory zauważyć można przewyższenie tendencji utrzymywania wielkich parafii i budowy monumentalnych kościołów¹⁴⁸.

Duży wpływ na zmianę podejścia do problematyki parafii miało nowe spojrzenie na Kościół od czasu J. A. Möhlera¹⁴⁹ i jego kontynuatorów głównie ze Szkoły Tybindzkiej. Odkrycie Kościoła jako organicznej wspólnoty miało istotne znaczenie dla duszpasterstwa. Obok dyskusji eklezjologicznych prowadzono rozważania dotyczące teologicznego charakteru parafii i znaczenia jej dla duszpasterstwa. Dyskusje te, szczególnie w okresie międzywojennym¹⁵⁰, przyczyniały się do wypełnienia teologiczną treścią utrwalonego wielowiekową praktyką jurydycznego określenia parafii¹⁵¹. Prace R. Guardiniego¹⁵², C. Noppela, R. Parscha, L. Siemera, F. X. Arnolda, O. von Nell-Breuninga i innych są przykładem nowego podejścia do tej problematyki.

Kodeks prawa kanonicznego z 1917 r. określał parafię jako oddzielną część terytorium diecezji z własnym kościołem, własną ludnością i własnym kapłanem, który z urzędu sprawuje tam duszpasterstwo¹⁵³. Określenie kanoniczne parafii oprócz mocnego podkreślenia związku parafii z diecezją wyakcentowało także jej terytorialny charakter¹⁵⁴. Każdej części terytorialnej diecezji, jaką jest parafia, na-

¹⁴³ Schrott, jw. s. 180-182; Maas-Ewerd, jw. s. 117-124.

¹⁴⁴ Wieh, jw. s. 21.

¹⁴⁵ *Grosstadseelsorge. Eine pastoraltheologische Studie.* Regensburg 1909.

¹⁴⁶ *Die alte Pfarrei in der neuen Stadt.* „Bonner Zeitschrift für Theologie und Seelsorge” 1:1924 s. 60-77.

¹⁴⁷ *Neue Wege der Seelsorge im Ringen um die Grosstadt.* Innsbruck 1928.

¹⁴⁸ Majka, jw. s. 42.

¹⁴⁹ J. A. Möhler. *Die Einheit der Kirche oder das Prinzip des Katholizismus dargestellt im Geiste der Kirchenväter der ersten drei Jahrhunderte.* Tübingen 1825.

¹⁵⁰ Majka, jw. s. 40-41.

¹⁵¹ Wieh, jw. s. 21-23.

¹⁵² *Das Erwachsen der Kirche in der Seele.* W: *Vom Sinn der Kirche.* Hg. R. Guardini. Mainz 1923 s. 1-19; Maas-Ewerd, jw. s. 160-163.

¹⁵³ Can. 216 § 1.

¹⁵⁴ Can. 216 § 4.

leży w świetle omawianego tu *Kodeksu* wyznaczyć specjalny kościół z określoną ilością wiernych oraz własnego pasterza¹⁵⁵ w celu zapewnienia koniecznej opieki nad duszami¹⁵⁶. Nie ma jednak w tym określeniu mowy, czym jest parafia w organizmie Kościoła i jaką ma pełnić w nim rolę. Na problem ten zwrócił uwagę dopiero Sobór Watykański II.

Po zakończeniu II wojny światowej rozpoczęła się na nowo dyskusja teologiczna nad parafią. Chodziło w niej między innymi o odpowiedź, do jakiego stopnia można dane eklezjologiczne zastosować do wspólnoty parafialnej¹⁵⁷. Czy można powiedzieć za F. X. Arnoldem, że to, co dotyczy Kościoła, odnosi się także do diecezji i *per modum participationis* także do parafii?¹⁵⁸ Czy można w ogóle mówić o wymiarze teologicznym parafii, skoro jest ona przedmiotem rozważań kanonicznych ze względu na swoje kościelne pochodzenie i prawo?¹⁵⁹ Dalsze pytanie stawiane w powojennej dyskusji dotyczyło potrzeby i zakresu stosowania zasady parafialnej¹⁶⁰. Dyskusja znalazła swoje zakończenie w pismach K. Rahnera, odpierających przejawiający do niedawna indywidualizm i subiektywizm i odkrywających na nowo parafię jako wspólnotę¹⁶¹. Parafia nie jest dłużej instytucją opieki duszpasterskiej nad wiernymi, ale miejscem — wydarzeniem Kościoła, wspólnotą zbawczego działania Kościoła. Na obu płaszczyznach, wspólnotowej i instytucjonalnej, należy widzieć przynależność do parafii jej członków. To nowe odkrycie parafii miało bezpośredni wpływ na wypowiedzi ojców Soboru i teologię II Soboru Watykańskiego¹⁶², a także ujęcie parafii przez nowy *Kodeks prawa kanonicznego*¹⁶³. Najnowsze nauczanie Kościoła podkreśla rolę parafii w dziele ogólnej odnowy Kościo-

¹⁵⁵ Więcej miejsca poświęcał *Kodeks* proboszczowi niż parafii. W can. 451 podana została definicja proboszcza. Zbyt mało akcentowano w niej postawę dynamiczną, rolę inicjatora duszpasterstwa, postawę odpowiedzialnego duszpasterza. Zob. J. Rybczyk. *Przemiany strukturalne w kanonicznej organizacji parafii*. W: *Dei Virtus*. Red. J. Krucina. Wrocław 1974 s. 73-74; C. Dillenschneider. *La paroisse e son cure dans le mystere de l'Eglise*. Paris 1965 s. 23-33.

¹⁵⁶ H. Schmetz. *Die Gesetzessystematik des Codex Iuris Canonici*. „Münchener theologische Studien” 1963 s. 184-186.

¹⁵⁷ Por. L. Siemer. *Pfarrfamilie und Ecclesia*. NO 3:1949 H. 1 s. 37-52.

¹⁵⁸ F. X. Arnold. *Glaubensverkündigung und Glaubensgemeinschaft. Beiträge zur Theologie der Verkündigung der Pfarrei des Laientums*. Düsseldorf 1955 s. 100.

¹⁵⁹ Por. O. Nell-Breuning. *Pfarrgemeinde, Pfarrfamilie, Pfarrprinzip*. TThZ 56:1947 s. 257-262.

¹⁶⁰ Podsumowanie dyskusji nad zasadą parafialną znajduje się w artykule J. Homeyena (*Il rinnovamento del concetto di parrocchia*. W: *La parrocchia dalla teologia alla prassi*. Ed. H. Rahner. Roma 1963 s. 187-221).

¹⁶¹ *Per una teologia della parrocchia*. W: *La parrocchia dalla teologia prassi* s. 39-57; t e n ż e. *Die Träger des Selbstvollzugs der Kirche*. HPT I s. 174-179.

¹⁶² Wieh, jw. s. 23-24.

¹⁶³ *Codex Iuris Canonici auctoritate Joannis Pauli PP II promulgatus*. Libreria Editrice Vaticana 1983. Can. 515-520.

ła¹⁶⁴, nakreśla odbiegające w zasadniczych punktach od definicji *Kodeksu prawa kanonicznego* z 1917 r. określenie proboszcza¹⁶⁵ oraz zarysowuje pogłębioną definicję parafii, której istotnymi elementami są poczucie wspólnoty, więź z biskupem, a przez niego z diecezją — oraz dowartościowanie znaczenia zgromadzenia eucharystycznego¹⁶⁶.

*

Chrześcijanie od początku w wyznawaniu wiary łączyli się we wspólnoty religijne. W miarę postępowania instytucjonalizacji z żywych wspólnot pierwotnych powstawały parafie, o których Kościół zawsze nauczał, że są pochodzenia kościelnego. Diecezje dzielono na parafie w tym celu, by lepiej zaspokoić potrzeby wierznych. Wciąż na nowo w obrębie i poza prawnie rozumianym pojęciem parafii dochodziło do urzeczywistniania wiary we wspólnotach odpowiadających każdej epoce. W tej koegzystencji parafii z małymi wspólnotami rodziło się w każdej epoce pytanie: jakie jest w danym okresie określenie stosunku parafii do diecezji i Kościoła powszechnego? Religijno-moralne pojęcie parafii od Soboru Trydenckiego nabrało znaczenia administracyjnoprawnego. Ta ostatnia interpretacja parafii znalazła szczególny swój wyraz w *Kodeksie prawa kanonicznego* z 1917 r. W zależności od rozumienia parafii kształtował się model duszpasterstwa parafialnego. Sobór Watykański II dowartościował wspólnotowy wymiar parafii. Parafia w świetle dokumentów soborowych jest wspólnotą i instytucją jednocześnie, powiązaną strukturami ponadparafialnymi i otwartą na diecezję, a przez nią na Kościół powszechny.

---

¹⁶⁴ KL 42; *Eucharisticum misterium* n. 26. Por. E. Sztarfrowski. *Nowe aspekty prawne posługiwania proboszczowskiego*. PK 13:1970 nr 1-2 s. 59-67.

¹⁶⁵ DB 30.

¹⁶⁶ KL 42; *Eucharisticum misterium* nr 26.